

Normaali totalitaarinen valtio

Vladimir Shlapentokh: *A Normal Totalitarian Society: How the Soviet Union Functioned and How It Collapsed*. Armonk: M.E. Sharpe, 2001.

Vanhan sanonnan mukaan jokaisen koululaisen pitää osata luetella Ranskan suuren vallankumouksen syyt, mutta tutkijoille niiden löytäminen saattaa olla suorastaan ylivoimaista. Sama koskee myös sekä bolševikkivallan pystyttämistä että sen romahtamista. Nykyään on harvinaista tavata näkemyksiä, joiden mukaan kommunistivallan romahtaminen Neuvostoliitossa 1990-luvun alussa ei olisi ollut historiallinen välttämättömyys. Vielä viisitoista vuotta sitten tällaiset näkemykset olivat kuitenkin aivan poikkeuksellisia ja mikäli tuhosenarioita esitettiin, niitä perusteltiin väärillä syillä, kuten Carrière d'Encaussen tapauksessa.

Se että ennustamista harjoitetaan väärään suuntaan, on historiassa yleinen ongelma, varsinkin populaaritasolla. Myös tieteellisyttä tavoitteleva lähdepositivisti osuu aina maaliin, jonka hän piirtää seinään sitten kun luoti on jo ammuttu. Ne, jotka uskaltavat esittää vaihtoehtoisia skenaarioita tapahtuneelle, leimataan helposti ”jossittelijoiksi”, joiden paikka ei ole vakavien tutkijoiden joukossa. Välttämättömyyden illuusio pyrkii aina syntyämään jo pelkän älyllisen laiskkuuden tuloksena, ja se vääristää pa-

hasti todellisuutta, kun lopputulos määrää sen perspektiivipisteen, missä kaikki linjat yhtyvät. Täytyykin tervehtiä ilolla Vladimir Shlapentokhin teosta, jossa jossitellaan oikein perusteellisesti — ei niinkään sitä mitä olisi voinut tapahtua, kuin sitä mitä olisi voinut jäädä tapahtumatta.

Shlapentokh sopii tällaisen kirjan kirjoittajaksi mainiosti. Hän on entinen neuvostososiologi, joka työksensä tutki yleistä mielipidettä 1960- ja 70-luvuilla. Hän emigroitui jo 70-luvulla Yhdysvaltoihin ja toimii nyt sosiologian professorina Michiganin yliopistossa. Shlapentokhia ei voi epäillä neuvostojärjestelmän kannattajaksi, eikä hän myöskään kuulu ns. revisionisteihin vaan pitää totalitarismimallia neuvostosysteemin parhaana kuvaajana. Huolimatta siitä että Shlapentokh pitää Stalinin järjestelmää aivan Hitlerin systeemin veroisena, esittää hän, että tieteen tehtävänä on pyrkiä objektiivisuuteen ja tutkijan on siksi pidättäydyttävä arvoarvostelmista. Kirjoittaja vertaa tehtävänsä kuolinsyyn-tutkijan työhön, jossa tämä joutuu ottamaan kantaa ennen kaikkea siihen, mikä suhde vainajan kroonisilla sairauksilla oli hänen poislähtöönsä. Asian ratkaiseminen edellyttää syvällistä tietoa myös potilaan anatomiaista ja toimintamekanismeista. Asiahan ei ole triviaali. Shokkiterapian arkkitehti Jeffrey Sachs sai aikanaan aiheen sanoa Venäjistä: ”avasimme potilaan rintakehän ja saimme todeta, että kyseessä onkin

erilainen, meille tuntematon anatomia”. Shlapentokh vakuuttaa joka tapauksessa, että Neuvostoliitto oli nimenomaan omassa sarjassaan normaali, ja torjuu jyrkästi yritykset asettaa se hierarkiseen kehykseen, jossa se nähdään liberaalista länsimaista yhteiskuntaa alempiarvoisena ja siksi vähemmän normaalina. Kuvitelmat markkinatalouden universaalista pätevyydestä johtivat 1990-luvun alussa täysin epärealistisiin odotuksiin shokkiterapian vaikutuksesta entisessä Neuvostoliitossa. Toisaalta myös revisionistien yritykset ymmärtää Neuvostoliittoa ilman totalitarismimallia hän arvioi epäonnistuneiksi.

Shlapentokhin tarkoittama normaalius on sitä, että systeemi toimii ja uusintaa itseään eikä sisällä sellaisia sisäisiä mahdollisuuksia, jotka ennalta määräävät sen olemassaolon lyhytaikaiseksi ja poikkeukselliseksi ilmiöksi. Neuvostoliitto ei perustunut utopiaan, kirjoittaja väittää. Vaikka ideologian ”avoin” taso oli utopistinen, ei sen toinen, ”suljettu” taso, ollut sitä. Maata hallittiin jälkimmäisen realistisen ideologian merkeissä ja johtavat arvot liittyivät geopolitiikkaan, nationalismiin ja talouteen, eivät ”uuden ihmisen” luomiseen, ”työväestön johtavaan rooliin” tai vastaaviin. Marxilaisuudesta neuvostovaltion johtajilla oli varsin hämärä käsitys, vaikka joillekin sen folklore-tason elementeille aina osoitettiinkin rituaalista kunnioitusta. — Toisaalta tietty utopismin ele-

mentti, joka Neuvostoliitossakin oli sen alkuaikoina vahva, on aina liittynyt kaikkiin uusiin yhteiskuntamuotoihin kautta historian, tekijä huomauttaa.

Toimiakseen normaalisti totalitaarinen yhteiskunta edellyttää tiettyjä perustekijöitä. Yksi tällainen on pelko. Jokaisen yhteiskunnan on pidettävä yllä pelkoa sääntöjen rikkojille, mutta totalitarismissa mekanismien on oltava monipuolisemmat ja tehokkaammat. Siellä pelko ulottuu kaikkialle ja tieto sanktioista pitää kaidalla tiellä niin, ettei niitä käytännössä paljoakaan tarvita.

Toisaalta kansa oli myös elämänsä sängen tyytyväistä.

Shlapentokh, joka on varmastikin yksi Neuvostoliiton yleisen mielipiteen parhaita tuntijoita, korostaa, että tyytyväisyys oli suurta nimenomaan perestroikaan saakka. Tätä eivät todistaneet vain neuvostotutkimukset, joissa kansalaiset esimerkiksi vuonna 1976 subjektiivisesti antoivat elämänsä laadustaan arvosanan 4 (korkein numero oli 5, jonka sai Tšhekkoslovakia; amerikkalaisten elämää arveltiin 2 tai 3 pisteen arvoiseksi). Tunnettu James Millarin julkaisema tutkimus, joka perustui emigroituneiden neuvosokansalaisten, siis lähinnä dissidenttien haastatteluihin, antoi samansuuntaiset tulokset. Kansalaisten tyytyväisyys ei siis missään tapauksessa ollut sellainen neuvostoelämänsä sairaus, joka olisi johtanut sen kuolemaan. Myös usko neuvostoideologiaan säilyi perestroikan vuosiin saakka. Yhteiskunnassa oli todella muutamia merkittäviä erityspiirteitä. Yksityisomaisuus perinteisessä muodossaan hävitettiin ja ihmiset myös opetettiin sitä halveksimaan. Uskontoakin heikennettiin olennaisesti ja ”kansojen ystävyys” oli tosiasia myös asennetasolla, ei mikään propagandavahve.

Neuvostoliitto oli organismi, jolla oli krooniset sairautensakin,

mutta ne eivät olleet tappavia tai ainakaan terminaalissa vaiheessa, kirjoittaja väittää. Shlapentokh kiistää kohta kohdalta erinäiset teoriat totalitarismin romahduksen syistä. Hänen mielestään romahdusta ei voi selittää kansan tyytymättömyydellä, ei sen demoralisaatiolla, ei nomenklaturan salajuonella valtion omaisuuden kaappaamiseksi, ei dissidenttien toimilla, ei Gorbatšovin tietoisella demokraatiapyrkimyksellä, ei imperiumin sentrifugaalisilla voimilla, ei ulkoisella vaaralla eikä CIA:n juonilla. Perestroika käynnistettiin, jotta sotilaallinen pariteetti USA:n kanssa säilyttäisi. Aluksi reformit olivat pikemminkin uusstalinistisia (taistelu ”ansaitsemattomia tuloja vastaan”, raittiuskampanja, ”nopeutus”) kuin liberaaleja. Radikaali hypy liberalismin tapahtui vuonna 1987. Tämän jälkeen totalitaarisen valtion välttämättömät instituutiot tuhoitiin nopeasti, sen ideologia, komentotalous ja puoluekoneisto halvaantuivat ja kaikkea ylläpitänyt pelko hävisi. Syy oli Shlapentokhin mielestä nimenomaan Gorbatšovin. Systemi pystyi kestäämään miltei mitä tahansa, mutta ei oman kaikkivaltiaan johtajansa hyökäyksiä.

Valtiollisuuden tuhoutuminen, poliittinen hajoaminen, rikkollisuuden ja korruption kasvu, villi yksityistäminen, talouden romahdus ja nationalismin nousu olivat seurausta politiikasta, jonka pääsihteeri pani alulle. Välttämättömiä ilmiöitä ne eivät ole.

Vaikuttaa siis siltä, että Gorbatšovin naiivi usko liberaalisten instituutioiden jonkinlaiseen luonnollisuuteen ja siihen, että neuvostosysteeminkin menestys seuraisi väistämättömästi niiden käyttöönotosta, johti kelvollisesti toimivan toisenlaisen yhteiskunnan kuolemaan. Shlapentokh toteaa, että moni läntinen tutkija

arvioi myös nyt, että Venäjän on viimein muututtava länsimaiseksi demokratiaksi tai tuhouduttava. Hän itse rohkenee epäillä: Venäjä voi säilyä erilaisena pitkäänkin. Sitä paitsi, hän huomauttaa, vain pieni osa maailman maista täyttää liberaalin mallin vaatimukset. Siitä huolimatta niitäkin voidaan pitää ”normaaleina” valtioina. Sivilisaation käsitteeseen pohjautuva lähestymistapa on niin Venäjän kuin monen muunkin maan kohdalla hedelmällisempi kuin simppele usko liberalismin lopullisena totuutena.

Shlapentokhin kanssa ei ole pakko olla samaa mieltä, vaikka hän tukeekin väitteitään mahtavalla noottiaparaatilla, joka käsittelee kolmanneksen kirjan sivumäärästä. Jossitteluun ei ole mahdollista saada kiistattomia vastauksia. Emme voi tietää kuinka monta vuotta esimerkiksi neuvostotalous olisi kyennyt toimimaan ”normaalisti” totalitaarisen järjestelmän jatkuessa. Sen kyllä tiedämme, että se joutui historiassa ainutlaatuiseseen syöksykierteeseen totalitarismin hajotessa, joten perestroikaa on vaikea pitää minkäänlaisena ”pelastuksena” sille. Olisiko ollut mahdollista toteuttaa tehokkaita reformeja ilman informaation vapauttamista, on muuan toinen kiintoisa kysymys. Puuttumatta lainkaan siihen kysymykseen, olisiko neuvostotalitarismin elämää pitänyt jatkaa, mitä henkilökohtaisesti rohkenen epäillä, on pakko todeta, että tässä, kuten kaikissa muissakin asioissa, historiassa on aina useita vaihtoehtoja. Vain jotkut niistä toteutuvat, mutta muidenkin olemassaolo on syytä tiedostaa.

Timo Vihavainen